

Agnieszka Lasota ■ Anna Koźlik-Rączka

**POSTAWY RODZICIELSKIE
PREDYKTOREM
EMPATII, WDZIĘCZNOŚCI
I SAMOOCENY MŁODZIEŻY**

Recenzenci:

dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

dr hab. Irena Mudrecka, prof. UO

© Copyright by Agnieszka Lasota, Anna Koźlik-Rączka & Wydawnictwo Naukowe UP,
Kraków 2020

Redakcja

Jolanta Grzegorzek

Projekt okładki

Adam Lasota

Łamanie

Jadwiga Czyżowska-Maślak

ISSN 2450-7865

ISBN 978-83-8084-504-6

e-ISBN 978-83-8084-505-3

DOI 10.24917/9788380845046

Wydawnictwo Naukowe UP

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2

tel./faks 12 662-63-83, tel. 12 662-67-56

e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

Zapraszamy na stronę internetową:

<http://www.wydawnictwoup.pl>

Druk i oprawa: Zespół Poligraficzny WN UP

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
Rozdział 1	
POSTAWY RODZICIELSKIE.....	11
1.1. Rodzina fundamentem rozwoju człowieka.....	11
1.2. Znaczenie jakości relacji rodziców z nastolatkami.....	16
1.3. Rodzina dysfunkcyjna jako czynnik etiologiczny niedostosowania społecznego.....	22
Rozdział 2	
NIEDOSTOSOWANIE SPOŁECZNE ADOLESCENTÓW	33
2.1. Terminologia niedostosowania społecznego.....	33
2.2. Symptomy niedostosowania społecznego	36
2.3. Młodzież niedostosowana społecznie w relacji do Ja i innych	40
Rozdział 3	
FENOMEN EMPATII W ŻYCIU LUDZKIM	46
3.1. Trudności z konceptualizacją pojęcia empatii	46
3.2. Empatia i jej komponenty	51
3.3. Rozwój empatii i jej źródła	55
3.4. Dlaczego kobiety są bardziej empatyczne od mężczyzn?.....	61
3.5. Empatia u nieprzystosowanych społecznie	63
3.6. Skutki zachowań empatycznych	65
Rozdział 4	
DOŚWIADCZANIE WDZIĘCZNOŚCI	67
4.1. Czym jest wdzięczność – cnotą, dyspozycją czy emocją?.....	67
4.2. Doświadczanie wdzięczności od dzieciństwa do dorosłości	71
4.3. Różnice płciowe w doświadczaniu wdzięczności.....	76
4.4. Wdzięczność a zachowania internalizacyjne i eksternalizacyjne	76
4.5. Trudności w doświadczaniu wdzięczności.....	79
4.6. Czy rozwijanie wdzięczności się opłaca?.....	81

Rozdział 5	
SAMOOCENA – ZASOBEM CZY KONSEKWENCJĄ ŻYCIOWYCH ZDARZEŃ?	84
5.1. Wyjaśnienia terminologiczne	84
5.2. Elementy składowe i atrybuty samooceny	86
5.3. Rozwój samooceny w dzieciństwie i adolescencji.....	88
5.4. Postawy rodziców a samoocena dzieci i młodzieży.....	92
Rozdział 6	
EMPATIA I WDZIĘCZNOŚĆ MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE W KONTEKŚCIE PERCYPOWANYCH POSTAW RODZICIELSKICH –	
BADANIE 1.....	97
6.1. Cel badania 1.....	97
6.2. Zmienne i wskaźniki.....	99
6.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze	101
6.4. Dobór próby i terenu badań	103
6.5. Charakterystyka osób badanych	107
6.6. Retrospektywna ocena postaw rodzicielskich młodzieży niedostosowanej społecznie i młodzieży licealnej.....	111
6.7. Poziom empatii młodzieży niedostosowanej społecznie.....	131
6.8. Poziom wdzięczności młodzieży niedostosowanej	139
6.9. Związek między empatią i wdzięcznością młodzieży niedostosowanej społecznie a percypowanymi postawami rodzicielskimi	146
Rozdział 7	
EMPATIA I SAMOOCENA MŁODZIEŻY DOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE W KONTEKŚCIE PERCYPOWANYCH POSTAW RODZICIELSKICH –	
BADANIE 2.....	151
7.1. Cel badania 2.....	151
7.2. Charakterystyka osób badanych, metody i narzędzia badawcze	152
7.3. Różnice między dziewczętami i chłopcami w poziomie empatii, samooceny i postrzeganych postaw rodzicielskich	153
7.4. Retrospektywna ocena postaw rodzicielskich przez adolescentów.....	156
7.5. Związek między poziomem empatii i samooceny młodzieży licealnej a percypowanymi postawami rodzicielskimi.....	161
Rozdział 8	
RODZICIELSKIE UWARUNKOWANIA EMPATII, WDZIĘCZNOŚCI I SAMOOCENY MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ I DOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE W ŚWIETLE BADAŃ 1 i 2.....	167
WNIOSKI I IMPLIKACJE PRAKTYCZNE	190
BIBLIOGRAFIA	198
SPIS RYSUNKÓW, TABEL I WYKRESÓW	224

WSTĘP

*Z rodziną jest jak z morzem, niewiele można zobaczyć,
gdy patrzy się na jego powierzchnię.
Dopiero gdy sięgasz głębiej, gdy zanurzasz się w jego toń,
jesteś w stanie dotrzeć do jego tajemnic.*

(Forward, 1992, s. 120)

W ostatnich latach można zaobserwować, że współczesna młodzież coraz trudniej radzi sobie z problemami dnia codziennego, często nie podejmuje nawet trudu, aby zmierzyć się z sytuacjami wywołującymi dyskomfort, wychodząc z założenia, że problem z czasem sam się rozwiąże. Hollin, Browne i Palmer (2004), pisząc o zjawisku przestępczości wśród młodzieży, wymieniają czynniki rodzinne, które powodują, ich zdaniem, nieprawidłowe radzenie sobie z trudnościami w wieku dorastania. Otóż dzieci uczą się określonych zachowań poprzez modelowanie będące wynikiem stosowania nieprawidłowych praktyk wychowawczych przez rodziców oraz poprzez obserwację relacji panujących w rodzinie, które mogą mieć dysfunkcyjny, czy nawet patologiczny, charakter. Konsekwencją nieumiejętności tworzenia związków oraz zaburzonych relacji między rodzicami a dziećmi może być rozwinięcie się zachowań psychopatologicznych u dzieci.

Autorzy akcentują rolę rodziny w kształtowaniu u młodych osób umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Słabe więzi między rodzicami a dziećmi, wszelkie patologie, odchylenia przyczyniają się do osłabienia tych umiejętności, a nawet ich braku. Skuteczność radzenia sobie z problemami zależy bowiem od poziomu i czasu trwania stresu, jakiego doświadcza młody człowiek, oraz od siły i jakości związków w rodzinie.

Młodzież w okresie adolescencji często nie ma żadnych autorytetów, nie kieruje się żadnymi ideałami. Dorastający młodzi ludzie bardzo szybko zniechęcają się, gdy na drodze do osiągnięcia wyznaczonego celu pojawia się przeszkoda, przejawiają wówczas zachowania agresywne, roszczeniowe, często mają obniżoną samoocenę oraz poczucie własnej wartości (Remiszewska, 2016).

Okres dorastania stwarza również okoliczności sprzyjające podejmowaniu przez młodzież zachowań ryzykownych. Młodzi chętniej nawiązują znajomości poza rodziną, częściej ulegają wpływowi zewnętrznym, eksperymentują, szukają aprobaty wśród rówieśników, wchodzą w konflikt z prawem, sięgają po alkohol i inne środki psychoaktywne, co zwykle, oprócz konsekwencji zdrowotnych, prowadzi do zaburzenia równowagi między środowiskiem rodzinnym a rówieśniczym czy szkolnym. Wszystkie nagromadzone nieprzyjemne emocje (tj. złość, gniew, niezadowolenie) nastolatki okazują najczęściej w obecności najbliższych, rodziców i rodzeństwa. Relacje w rodzinie zaczynają być napięte, nerwowe, a w konsekwencji rodzina zaczyna funkcjonować nieprawidłowo.

Jak powszechnie wiadomo, rodzina jest ważna nie tylko w okresie dzieciństwa, ale i w późniejszych fazach życia. Dysfunkcja rodziny stanowi bardzo duże zagrożenie dla prawidłowego rozwoju dziecka. W zdrowej rodzinie dzieci i młodzież są przygotowywane do życia zgodnego z przyjętymi ogólnie zasadami, wartościami, modelowany jest ich styl i tryb życia, kształtowane są postawy. Rodzina w dwojaki sposób oddziałuje na najmłodsze pokolenie. Po pierwsze – przez treść, zakres i rodzaj doświadczeń poznawczych, emocjonalnych i społecznych, a po drugie – poprzez naukę sposobów pełnienia ról społecznych, zasad postępowania moralnego i społecznego oraz przekazywanie wzorów wartości (Kwak, 2008). Dysfunkcyjne środowisko rodzinne przestaje być miejscem wychowawczym, wypełnionym miłością, troską, opieką, stwarzającym warunki rozwoju i edukacji. Należy podkreślić, iż „współczesna rodzina tworzy swym dzieciom nowe, nieznane do tej pory możliwości i warunki ich rozwoju, edukacji, ale także zagrożenia, występowanie w rodzinie zjawisk i sytuacji destrukcyjnych o charakterze dewiacji społecznej czy patologii, które prowadzą do dysfunkcyjności tej podstawowej jednostki transmisji kultury współczesnej i wspólnotowości życia codziennego” (Kawula, 2006, s. 63). Zazwyczaj to właśnie z rodzin dysfunkcyjnych wywodzą się osoby nieletnie, które bardzo często – ze względu na nieprzestrzeganie porządku prawnego, nierealizowanie obowiązku szkolnego, sięganie po środki odurzające, wdawanie się w bójki, rozboje itp. – określane są mianem niedostosowanych społecznie. Właśnie młodzież niedostosowana społecznie stanowi przedmiot badań empirycznych opisanych w niniejszej pracy. Celem tych badań było poznanie poziomu empatii i wdzięczności u młodzieży niedostosowanej społecznie w kontekście percypowanych retrospektywnie postaw rodzicielskich.

Prezentowana monografia złożona jest z ośmiu rozdziałów. Pierwsze pięć rozdziałów ma charakter teoretyczny. Rozdział pierwszy dotyczy postaw rodzicielskich. Zostało w nim wyraźnie podkreślone znaczenie rodziny

w życiu każdego człowieka oraz wpływ rodziny dysfunkcyjnej na występowanie zachowań destrukcyjnych, nieakceptowanych społecznie, u dorastających młodych osób. Rozdział drugi zawiera rozważania na temat niedostosowania społecznego. Autorki dokonują przeglądu istniejących definicji, wyszczególniając różnorodne grupy czynników determinujących niedostosowanie społeczne oraz typowe objawy, świadczące o zagrożeniu lub istnieniu niedostosowania społecznego. Kolejny rozdział dotyczy empatii. Zwrócono w nim uwagę na trudności z jednoznaczną conceptualizacją pojęcia empatii. Zostały opisane najczęściej pojawiające się w literaturze przedmiotu wymiary empatii oraz jej uwarunkowania i rozwój w biegu życia. Przywołano wyniki wielu międzynarodowych badań wskazujących na istnienie różnic płciowych w tym zakresie, potwierdzających, że kobiety są bardziej empatyczne od mężczyzn. Podkreślono znaczenie empatii w rozwoju człowieka z neurologicznego punktu widzenia, zwrócono uwagę zwłaszcza na powiązania empatii z autyzmem czy psychopatią. Przybliżono również, jakie mogą być korzyści oraz skutki zachowań empatycznych. Problematyce wdzięczności ukazanej w świetle dostępnej literatury poświęcony jest rozdział czwarty. Autorki, na podstawie analizy literatury, próbują odpowiedzieć na pytania – czym jest wdzięczność, jak ją opisują badacze, jakie są korzyści z bycia wdzięcznym oraz jakie czynniki decydują o trudnościach w doświadczaniu wdzięczności. Ukazane zostały różnice w przeżywaniu wdzięczności na różnych etapach życia, a także różnice płciowe w doświadczaniu wdzięczności. W tym rozdziale zaprezentowane zostały także wyniki badań wskazujące na istnienie związku pomiędzy wdzięcznością a innymi zmiennymi, w tym zachowaniami o charakterze internalizacyjnym i eksternalizacyjnym. Ostatni rozdział teoretyczny dotyczy samooceny. Zostały wyjaśnione terminologiczne pojęcia samooceny, elementy składowe i atrybuty oceny samego siebie. Zaprezentowano rozwój samooceny od okresu dzieciństwa do adolescencji. Jest tu również podrozdział na temat związku między postawami rodziców a kształtowaniem się samooceny ich dzieci.

Kolejne dwa rozdziały zawierają wyniki badań empirycznych. Opisana została metodologia badań własnych, a więc informacje na temat problemów badawczych, zmiennych, wskaźników, zastosowanych metod, technik i narzędzi badawczych oraz doboru badanej próby. Zaprezentowane zostały wyniki dwóch badań własnych. Celem badania pierwszego była analiza związku pomiędzy postrzeganymi retrospektywnie postawami rodzicielskimi a indywidualnymi dyspozycjami emocjonalnymi, jakimi są empatia i wdzięczność, u młodzieży zdiagnozowanej jako niedostosowana społecznie. Ponadto poszukiwano różnic między adolescentami uczęszczającymi bądź przebywającymi w placówkach resocjalizacyjnych a młodzieżą licealną, przestrzega-

jąca porządku prawnego. Natomiast nadrzędnym celem badania drugiego, opisanego w rozdziale siódmym, była analiza związku pomiędzy poziomem empatii, samooceny i percypowanymi postawami rodzicielskimi młodzieży dostosowanej społecznie, uczęszczającej do szkół licealnych.

W ostatnim rozdziale książki zostały ujęte rezultaty badań wskazujące na istnienie powiązań między postawami rodzicielskimi a poziomem empatii, wdzięczności i samooceny młodzieży niedostosowanej i dostosowanej społecznie. Zwieńczenie monografii stanowią podsumowanie i wnioski oraz praktyczne implikacje.

Pokładamy nadzieję, że prezentowana publikacja rzuci nowe światło na rodzicielskie uwarunkowania indywidualnych zasobów adolescentów (takich jak empatia, wdzięczność czy wysokie poczucie własnej wartości), które mogą chronić w pewien sposób młodych ludzi przed ryzykiem niedostosowania społecznego.